

Sonda do problematiky nestandardního pohřbívání v kontextu raně středověkých sídlišť na Moravě

■ Šárka KRUPÍČKOVÁ
Masarykova univerzita Brno

Předložený příspěvek si klade za cíl zmapovat výskyt hrobů a pohřbů na raně středověkých venkovských sídlištních lokalitách na Moravě, a to zejména s přihlédnutím k výskytu mimořádného uložení lidských pozůstatků, označovaných jako kategorie nestandardních hrobů či pohřbů. V první části je řešena obecná odborná terminologie (pojmy hrob, pohřeb, standardní, nestandardní, apod.), dále jsou definovány jednotlivé kategorie pohřbů zachycené na sídlištních s uvedením jejich konkrétních případů na jednotlivých lokalitách a následuje shrnutí dominujících jevů či naopak upozornění na unikátní nálezové okolnosti. Doklady pohřbů ve venkovském prostředí jsou průběžně srovnávány se situací na centrálních a výšinných lokalitách. Příspěvek uzavírá krátké zamýšlení nad možnostmi interpretace výskytu hrobů a pohřbů na raně středověkých sídlištních.

Submitted article aims to map the presence of graves and burials in early medieval rural housing development sites in Moravia, especially with the regard to the occurrence of extraordinary human remains, known as non-standard categories of graves or burials. The special terminology is handling in the first part (definition of concepts: grave, burial, standard vs. non-standard, etc.), then the individual categories of the burials at the settlements are defined with specific cases on the individual localities and finally the summary of the dominating phenomena or on the contrary the unique situation is following. The evidence of burials at the rural settlements are compared continuously with the situation in the central agglomeration and at the ringwalls. The article is concluding with a brief reflection about interpretation the occurrence of the graves and burials at the early medieval settlements.

Klíčová slova / keywords: raný středověk – pohřební ritus – nestandardní hroby – venkovská sídliště – sociální archeologie / Early Middle Ages – Funeral Rite – Non – standard Graves – Settlements – Social Archaeology

Úvod

Tzv. nestandardní pohřby a hroby patří od počátků archeologických výzkumů raně středověkých lokalit k jevům s pravidelným výskytem, přestože jejich zastoupení je v rámci majoritních typizovaných pohřbů relativně nízké – ve většině případů výrazněji nepřevyšuje 2 % (Štefán 2009, v tisku, tímto děkuji za poskytnutí článku, Krupíčková – Válková 2010, v tisku). Tyto hroby představují nepochybně projev specifických pohřebních aktivit, o motivaci jejich tvůrců se ovšem stále vedou živé debaty (např. Mašková 2005, 9–19; Špaček 2009, 185–208).

S nestandardními pohřby je možné se setkat také v sídlištním prostředí, jak dokazují souhrnně

např. studie M. Hanuliaka pro oblast jihozápadního Slovenska (Hanuliak 1997, 157–182, Hanuliak 1994, 391–403). Předkládaná práce si klade za cíl orientačně zmapovat situaci pohřbů a hrobů obecně s přihlédnutím k fenoménu výskytu tzv. pohřbů nestandardních v prostředí raně středověkých moravských sídlišť, kde zatím nebyla věnována této problematice speciální pozornost. Hlavním informačním zdrojem byla publikovaná literatura (doplňkově potom také odevzdaná archivní výzkumná dokumentace), proto nelze vyloučit, že došlo ke ztrátě některých nepublikovaných dat. U části zejména starších výzkumů je také poměrně složitá otázka zpětné interpretace nálezové situace. V případě polykulturních lokalit se přidává problém časového zařazení některých pohřbů uložených bez doprovodného datovacího materiálu.

Analyzováno bylo komplexně tzv. hradištní období od 6. do 1. poloviny 13. století, které bylo pracovně rozděleno do tří skupin: nejstarší skupina zahrnuje lokality do roku 800, do střední skupiny spadá velkomoravské období a nejmladším vyčleněným úsekem byly lokality datované do doby mezi léty 950–1250. Výzkum byl zacílen zejména na venkovské lokality, záměrně byly upozaděny velké centrální aglomerace (a výšinná hradiška). Důvodů pro tuto selekci bylo více, nedostatečným vypublikováním některých lokalit počínaje a naopak obrovským množstvím informací z mnohaletých systematických výzkumů, často procházejících v současnosti celkovou revizí, konče. V případě některých z těchto lokalit byly také dílčí studie publikovány samostatně (např. Dostál 1982, 135–198). V doplňujících exkurzech k jednotlivým kapitolám a v závěrečném hodnocení bylo ovšem přihlédnuto alespoň přehledově i k situaci v raně středověkých moravských centrech.

V nejstarší vydělené skupině lokalit nebyly podle očekávání zachyceny žádné doklady pohřbů na sídlištních (analyzováno 45 lokalit), což zřejmě souvisí s oblibou žárového pohřebního ritu a s tím spojeným odlišným vnímáním přechodu mezi životem a smrtí a pohřebních rituálů, eventuálně možným problematičtějším zachycením kremací v sídlištním prostředí.

Pro velkomoravské období poskytlo 146 analyzovaných lokalit jedenáct pohřbů.

V nejmladším vytyčeném horizontu se 197 zařazenými lokalitami byly takto spolehlivě datovány dva pohřby.

U šesti dalších zachycených pohřbů v kontextu raně středověkého sídliště nebyla bližší datace možná.

K výše uvedeným počtům lokalit je ještě třeba dodat, že byly většinou detekovány jen povrchovými sběry bez dokladů zahloubených objektů, což nepochybně zkresluje poměr lokalit a doložených pohřbů. Celkové číslo sídlišť se zachycenými zahloubenými objekty dosahuje přibližně k hodnotě 160 lokalit (pro všechny tři časové hladiny dohromady). Dalším limitujícím faktorem absolutních čísel je realizace pouze záchranných výzkumů na části původně osídlené plochy, což může opět výrazně ovlivnit nejen zachycený počet objektů celkově, ale také podíl objektů s lidskými pozůstatky. Do součtů nebyly zahrnuty nálezy z center, ale pouze z prostředí tzv. venkovského.

Nálezové situace na jednotlivých lokalitách byly velmi různorodé. Pracovně byla vytvořena alespoň jejich zjednodušená typologie: **hroby na sídlištích (A)** – ojedinělé i ve skupinách, standardní i nestandardní hroby, **pohřby v sídlištních objektech (B)** – standardní i nestandardní pohřby, **lidské skelety a jejich části v sídlištních vrstvách (C)**.

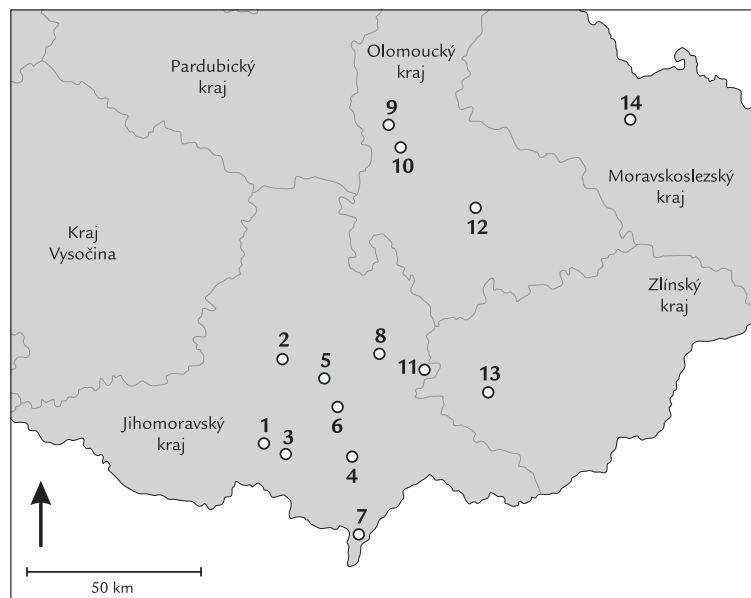
V úvodu by bylo dobré také zmínit terminologické minimum v podobě definice některých pojmů užitých v tomto příspěvku. Hrobem je míněn objekt vytvořený speciálně za účelem uložení zemřelého lidského těla, naopak pod pojmem pohřeb je míněno širší spektrum možných úložišť lidských těl, a to i do prostorů majících primárně jinou funkci (typicky různé druhy sídlištních objektů). Lidským skeletem (nebo jeho částí) ve vrstvě je myšlen nález ostatků těla bez zachyceného objektu k jeho uložení. Co se týče pojmů standardní a nestandardní, je jimi myšleno hrubě rozdělení způsobů uložení lidských ostatků na skupinu s klasickou dominantně se vyskytující polohou na zádech s nataženými končetinami (včetně drobných odchylek), bez anomálií v pohřební výbavě, bez antropogenní manipulace s částmi těla (= standardní) a na skupinu, vykazující uložení těl v jiných polohách (skrčení, na břiše, pohození, aj.) a/nebo výskyt dalších anomálií (= nestandardní). Pod pojmem ojedinělé hroby (pohřby) jsou myšleny zcela solitérní nálezy nebo dvojice, o skupinách se hovoří od výskytu tří a více hrobů (pohřbů) uložených záměrně do jednoho areálu.

A) Hroby na sídlištích

První výše definovaná skupina zahrnuje hroby v rámci sídlišť. Nejpočetnější kombinací na venkovských lokalitách byly ojedinělé standardní

hroby, kterých bylo zachyceno pět na katastrech dvou obcí. V Lanžhotě (okr. Břeclav, trať Podsedky) se jednalo o dvojici hrobů datovaných do velkomoravského období (Peška 1987, 72–73, Peška – Rakovský 1989, 99, Horálková – Peška 1991, 1–2, 7, 10; na lokalitě bylo dále zachyceno i halštatské a laténské osídlení). Tři standardní hroby z prostoru venkovského sídliště pocházejí ze záchranných výzkumů v Hradci nad Moravicí (okr. Opava), a to ze Zámecké ulice č. 58, kde se jednalo o dva velkomoravské hroby (Kiecoň 2001, 207–208; Kiecoň 2000), a z parcely č. 1414 – Církevní školy sv. Ludmily. Zde byl objeven ojedinělý hrob dítěte, datovaný do mladohradištního období (Stabrava 1999, 326–327). Problematická je situace v případě lokality Újezd u Brna (okr. Brno-venkov, trať Úzké), kde byl zachycen hrob ženy, narušený již před začátkem záchranného výzkumu. Časové zařazení je patrně možné do 2. poloviny 9. století, ale není zřejmé, zda hrob nepatří k rozsáhlejšímu pohřebišti, zkoumanému na lokalitě ve 40. letech 20. století (Bálek – Štrof 1999, 379–380, Poulik 1947). Nejistota v otázce datace panuje v případě hrobu dítěte nalezeného na katastru obce Modrá (okr. Uherské Hradiště, trať Hrubý díl). Kromě středo-hradištních zásobnic pochází z lokality také doklady laténské osídlení (Vaškových 2003, 257).

Ojedinělé hroby se objevují také na centrálních lokalitách. Poněkud problematickou skupinu nálezů tvoří zejména hroby a pohřby v rámci zastavěných a dodnes obydlených městských jader, kde se může jednat o pozůstatky nezachycených nebo stavební činností rozrušených či zničených rozsáhlejších pohřebních areálů (např. Olomouc – Zatloukal 2003,

■ **OBR. 1** Venkovská raně středověká sídliště se zachycenými lidskými pozůstatky: **1** Mušov (okr. Břeclav), **2** Brno-Královo Pole (okr. Brno-město), **3** Dolní Věstonice (okr. Břeclav), **4** Velké Bílovice (okr. Břeclav) pohřebiště s objektem sídlištního typu, **5** Újezd u Brna (okr. Brno-venkov), **6** Borkovany (okr. Břeclav), **7** Lanžhot (okr. Břeclav), **8** Letonice (okr. Vyškov), **9** Mohelnice (okr. Šumperk), **10** Palonín (okr. Šumperk), **11** Brankovice (okr. Vyškov), **12** Třebčín (okr. Olomouc), **13** Modrá (okr. Uherské Hradiště), **14** Hradec nad Moravicí (okr. Opava)

263–265; Přerov – Procházka 1990, 64, Cheben – Moník – Plaštiaková – Schenk 2008, 437–438).

S ojedinělými hroby i skupinami hrobů se ovšem setkáváme také v případech zaniklých, systematicky zkoumaných raně středověkých aglomerací. Zatímco na moravských venkovských lokalitách se neobjevují větší skupiny hrobů v rámci sídliště (maximálně se jedná o dvojice hrobů), centrální lokality vykazují skupinové pohřbívání prolnuté se sídlištním prostorem pravidelně, a to jak na „akropolích“, tak v místech předsunutých („předhradí“, „podhradí“). Například pro Pohansko u Břeclavi jsou skupiny hrobů roztroušené mezi zástavbou typické (Dostál 1982, Dostál – Vignatiová 1993a, 87–89, Dostál – Vignatiová 1993b, 69–71, aj.). Otázkou zůstává možnost časového odstupu mezi jednotlivými fázemi (problematika řešená intenzivně také v Mikulčicích – např. Mazuch 2005, 52–54). Některé hroby navíc neobsahovaly jakýkoliv materiál, který by umožnil jejich datování (př. Pohansko u Nejdku, Novotný 1959, 8–9, 36–37, Novotný 1963, 15).

B) Pohřby v sídlištních objektech

Další kategorií jsou pohřby v sídlištních objektech, dále dělitelné na standardní (typická poloha těla, orientace, hrobové atributy, aj. viz výše) a nestandardní (odlišná poloha těla, chybějící části těla, pohazení, aj. viz výše).

Nestandardní pohřby v sídlištních objektech byly zachyceny na analyzovaném vzorku ve třinácti případech, jistá datace byla možná ale jen u osmi z nich. Jedinou definovatelnou kategorií jsou pohřby ve skrčené poloze na boku v zásobnicových objektech (**obr. 2**). V daném vzorku se jednalo o čtyři pohřby tohoto typu, a to z lokalit Borkovany (okr. Břeclav, trať U hřiště; Geisler – Štrof 1991, 51–52), Mohelnice (okr. Šumperk, Goš 1968, 99, Goš

1971, 18), Palonín (okr. Šumperk, trať Sěkorník, Goš – Kapl – Nekvasil 1980, 68–69) a Třebčín (okr. Olomouc, trať U plesu, Vrána 2008, 447, Pankowská 2009, 2–16, Vrána 2009, 3). Pouze u dvou jedinců bylo antropologicky zjištěno pohlaví (Mohelnice, Třebčín), které bylo shodně určeno jako ženské. Antropologický posudek odhalil zřetelné stopy patologií v případě pohřbu ženy z Třebčína, kterou postihla v raném dětství akutní osteomyelitida s následkem deformace části skeletu (za vstřícnou konzultaci děkuji Mgr. A. Pankowské).

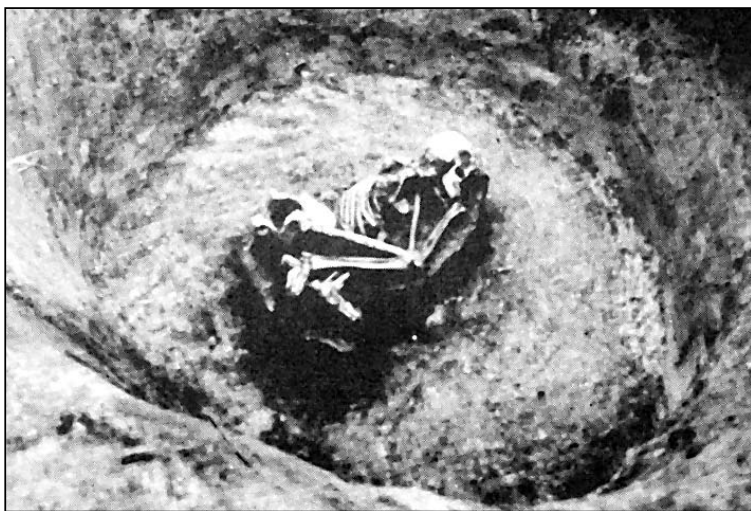
O pohřbu v zásobnici by se snad dalo uvažovat i v případě nálezů z katastru Králova Pole (okr. Brno-město, ul. Hradecká, Purkyňova), kde byla z obilní jámy č. 513 vyzvednuta část lidského skeletu (Geisler 2008, 393–394).

Další případy poskytly vždy unikátní nálezovou situaci: v Mušově (okr. Břeclav, Areál) byla v sídlištním objektu č. 3 na okraji pohřebiště objevena kostra novorozence (Jelínková, 1985, 49–50, Jelínková 1999, 24–25, tab. VII/1), unikátní nálezovou situaci vydala lokalita Letonice (okr. Vyškov, areál někdejšího JZD), kam byli do zahluobeného objektu „pohozeny kostry 4 jedinců menšího vzrůstu a dvou zvířat“ (Šedo 1986, dále také Drozdová – Šedo 2004). I tento objekt se nacházel na okraji rozsáhlejšího pohřebiště.

V souvislosti s pohřby v sídlištních objektech je jistě nutné uvést také hrob č. 71 z nekropole ve Velkých Bílovicích, umístěný do „studnovité“ jámy na okraji pohřebiště, ve které spočíval zřejmě pohozený nedospělý jedinec s fyzickou anomálií – srostlící horních středních řezáků s nadpočetnými zuby (Měřinský 1985, 9–11, 24, 125–126, obr. 43, 44, tab. IX/2).

Situace v centrálních aglomeracích a na výšinných hradištích poskytly v tomto směru poměrně skromný materiál. Na Pohansku u Břeclavi byla ohledně fragmentárních lidských kosterních pozůstatků v kontextu sídlištních objektů vyslovena konkrétní hypotéza – mělo se jednat o části těl zahynulých nepohřbených bojovníků (Dostál – Vignatiová 1980, 73), ojediněle se zde objevili také pohození jedinci v destrukci objektu (např. Dostál 1975, 111, 338).

Vedle nestandardních pohřbů v sídlištních objektech se objevují v raném středověku v tomto kontextu také standardní pietní pohřby. V rámci venkovského sídliště se jedná zejména o podrobně publikovaný objev z roku 2003 na katastru obce Brankovice (okr. Vyškov, Kyniska), kde byly v zaniklém sídlištním objektu č. 509 (snad původně komora s hospodářskou funkcí) objeveny vedle sebe pozůstatky 4 mužů v natažené poloze na zádech. Jeden z mužů měl v pánvi zabodnutý hrot šípu, který byl zřejmě minimálně jednou z příčin jeho smrti. Po srovnání nálezové situace s antropologickým posudkem kosterních pozůstatků byl objev autory interpretován jako hromadný hrob

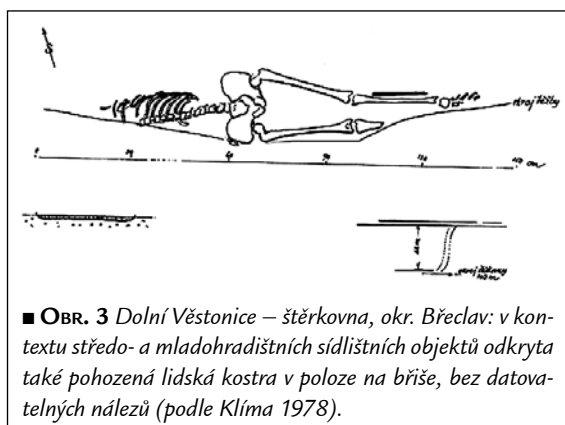
■ **OBR. 2** Palonín – Sěkorník, okr. Šumperk: v zásobnicovém objektu 129 objevená kostra ženy ve skrčené poloze na boku, datovaná do 9. – 10. století (podle Goš – Kapl – Nekvasil 1980).

bojovníků usmrčených při maďarském vpádu na Moravu na počátku 10. století (Drozdová – Parma – Unger 2005, 167–179).

Zajímavým fenoménem jsou pietně uložení jedinci v destrukcích sídlištních objektů (a také v destrukčním horizontu mezi objekty) v Mikulčicích, interpretovaní jako chvatně pohřbené oběti náhlé větší katastrofy (vojenského útoku na lokalitu?, Mazuch 2005, 32; Mazuch 2006, 257; Poláček – Hladík – Mazuch – Bartošková 2007, 129).

C) Lidské skelety a jejich části v sídlištních vrstvách

Poslední zachycenou a vytyčenou kategorií byly lidské skelety a jejich části v sídlištních vrstvách. Z venkovských lokalit jsou téměř neznámé. Výjimku tvoří Dolní Věstonice (okr. Břeclav), kde byla v prostoru šterkovny objevena osamocená kostra bez hrobové jámy v poloze na břiše, bez dalších nálezů (obr. 3). Mělo se jednat o mladšího jedince, který byl patrně „násilně nebo nahodile uložený“. Spolehlivé datování nebylo možné, ale ze stejného prostoru pochází také 10 sídlištních objektů z 9.–12. století (Klíma 1980, 117, Klíma 1978, 2–3).

Početnější jsou doklady lidských pozůstatků ve vrstvách z centrálních nebo výšinných lokalit. Může to souviset, zejména u dlouhodobě osídlených areálů, s kontaminací plochy obsahem již v minulosti rozrušených hrobů (např. část kalvy ve vrstvě na Petrově louce u Strachotína, Novotný 1968, 90–92, Stloukal 1968, 92–93; nebo části koster ze Starých Zámků u Líšně, Staňa 2004, 21, dále části lidských skeletů ze sídlištních vrstev v Mikulčicích, např. Klanica 1965, 60, Klanica 1983, 45). Jiným možným vysvětlením je souvislost s četnějšími vojenskými aktivitami v blízkosti center (např. části skeletů objevené v říčních sedimentech mezi 5., 12. a 6. kostelem v Mikulčicích – Klanica 1985, 40, Klanica 1987, 35). Poměrně jednoznačně vyznívají v tomto kontextu doklady lidí zavalených při zřícení hradby ve Znojme na Hradišti sv. Hypolita a na Pohansku u Břeclavi (i když ani zde se nemuselo nutně jednat o destrukci opevnění v souvislosti s vojenskou akcí; Dostál 1982, 145, 155, obr. 8:2; Dostál 1982, 157, 161, obr. 9:6; Kalousek 1955, 21–22, tab. VII/1).

Zajímavou kombinaci nálezů lidských skeletů v sídlištních vrstvách poskytlo výše zmiňované hradisko Petrova louka u Strachotína. Kromě zlomku kalvy s částečně dochovaným zhojeným trepanačním otvorem a dvěma nezhojenými záseky jako pozůstatky smrtelného zranění, bylo objeveno v těsné blízkosti jádra valu na jeho vnitřní straně tělo patrně dekapitovaného muže, ovšem pouze rámcově datované do 11. – 12. století (Kostelníková 1977, 58–59). V prostoru valu byly dále odkryty také kostry tří jedinců – dvou dospělých a dítěte – ležících v atypických polohách a bez nálezů v blízkosti valové destrukce (nikoliv ovšem pod ní), které J. Poulik interpretoval jako oběti přepadení lokality (Poulik 1949, 6–7).

Závěr

Z přibližně 160 analyzovaných venkovských lokalit se zachycenými zahloubenými sídlištními objekty z období raného středověku byly na 19 katastrech objeveny v souvislosti s tímto osídlením i lidské pozůstatky. Prokazatelně raně středověké stáří ovšem provází jen 13 z těchto případů. Dvě situace můžeme popsat jako ojedinělé hroby, v osmi případech se jednalo o nestandardní pohřby v sídlištním objektu, ve dvou případech o standardní pietní pohřby v sídlištním objektu a v jednom případě o lidské pozůstatky v sídlištní vrstvě.

Podívejme se na výsledky vyplývající ze srovnání venkovských sídlišť a centrálních aglomerací či hradisek. Na centrálních lokalitách se objevují pravidelně ojedinělé standardní i nestandardní hroby nebo jejich skupiny, které se prolínají s obytnou zástavbou. Poněkud problematická je ovšem možnost časového odstupu mezi užíváním prostoru k sídlištnímu a funerálnímu účelům. Na venkovských lokalitách se s podobným jevem setkáme jen zřídk. I zde mají ovšem výsledky analýzy svá úskalí, a to v podobě nekomplexních výzkumů tohoto druhu lokalit.

Na venkovských sídlišťích se naopak relativně častěji objevují nestandardní pohřby v sídlištních objektech, nejvíce jsou potom zastoupené pohřby ve skrčené poloze na boku v zásobnicových objektech. Prozaickým vysvětlením může být prostá absence zásobnic v opevněných areálech a jejich situování do méně exponovaných zázemí (i když ani zde nejsou doklady po ukládání zemřelých v tomto druhu objektů, Macháček 2001, 44; Mazuch 2008, 172). Přestože jsou nestandardní pohřby v zásobnicových objektech v podstatě jedinou vydělitelnou kategorií nestandardních pohřbů na sídlišťích obecně, je zajímavé jejich relativně nízké číslo v porovnání s jihozápadním Slovenskem (Hanuliak 1997, 157–182, Hanuliak 1994, 391–403). Tento rozdíl lze ale jen stěží uspokojivě interpretovat (interpretační šíře je značná – od již výše skloňované absence komplexních výzkumů venkovských sídlišť na Moravě přes odlišný regionální trend pohřební praxe po rozdíly v duchovních představách).

Fenoménem raně středověkých center a hradů jsou nálezy ojedinělých lidských skeletů a jejich částí v kulturních vrstvách nebo destrukcích hradby, se kterými se nesetkáváme na venkovských lokalitách. Bývají dávány do souvislosti s vojenskými akcemi. S náhlými tragickými událostmi obecně souvisí zřejmě také standardní pietní pohřby v sídlištních objektech na centrálních i venkovských lokalitách.

Interpretační rovina výskytu lidských hrobů a pohřbů na sídlištních je velmi široká a nejednoznačná. Již u standardních pietních hrobů na sídlištních se vynořuje řada otázek, proč nebyli tito zemřelí pochováni v rámci vyčleněného areálu pohřebiště, jako tomu bylo u většiny populace, což platí zejména u ojedinělých hrobů mezi současnými sídlištními objekty. Zda byla důvodem odděleného uložení odlišná etnicita, společenské postavení, okolnosti úmrtí, kulturní praktiky nebo jiné faktory můžeme ale jen obtížně definovat.

Relativně jednoznačnější jsou situace standardních pietních pohřbů v destrukcích nefunkčních objektů, které spolu s dalšími faktory (malá hloubka, zahrnutí do destrukční vrstvy, aj.) mohou odkazovat na pohřby jedinců zahynulých v důsledku náhlých tragických událostí, k jejichž pohřbu došlo chvatně a/nebo mimo místo jejich bydliště, např. v důsledku vojenských střetnutí, přírodních katastrof, apod.

Specifickou kategorií tvoří zemřelí, u kterých nedošlo k pohřbu vůbec. Interpretačních možností opět přibývá, a to tragickými událostmi (viz výše) počínaje a pohazením zcela společensky vyobcovaných jedinců konče. V některých případech (*Kostelníková 1977, 58–59* – viz výše) lze doložit na pohozených lidských ostatcích uplatnění zákonných trestů či vojenské dehonestace, zmiňované také v písemných pramenech (*MMFH I 1966, 113–115, MMFH IV 1971, 186–187*). Do kategorie tragických úmrtí lze zařadit jedince nalezené pod destrukcí hradby. K lidským pozůstatkům v sídlištních vrstvách obecně se potom často váže problém s datací, protože se u nich obvykle nevyskytuje žádný doprovodný materiál.

V případě nestandardních pohřbů, ať už v hrobech nebo v sídlištních objektech, se dostáváme do roviny sociálně-kulturní. Pokud vyloučíme možnost některých odchylek v rámci postdepozicičních procesů (*Prokeš 2007, zejména 4–28*), můžeme snad v těchto případech hovořit o jedincích mimořádných, jejichž osoba, společenské postavení nebo způsob smrti (*Štefan 2009, v tisku*) vedly pozůstalé k těmto nestandardním opatřením.

Sonda do problematiky pohřbívání a lidských ostatků v rámci raně středověkých sídlišť tedy přinesla více otázek než odpovědí. Tento badatelsky znepokojující výsledek nechť je výzvou pro další výzkum, debatu a vznik prací budoucích.

Prameny a literatura

- Bálek, M. – Štrof, A. 1999: Újezd u Brna (okr. Brno-venkov). Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 379–380. Brno.
- Dostál, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Dostál, B. 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi – Pohanska. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 27, 135–198. Brno.
- Dostál, B. – Vignatiová, J. 1980: Břeclav-Pohansko 1977. Přehled výzkumů 1977, 72–75.
- Dostál, B. – Vignatiová, J. 1993a: Břeclav-Pohansko 1990 (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1990, 87–89. Brno.
- Dostál, B. – Vignatiová, J. 1993b: Břeclav-Pohansko 1991 (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1991, 69–71. Brno.
- Drozďová, E. – Parma, D. – Unger, J. 2005: Hromadný hrob obětí slovansko-maďarského střetu v 9. – 10. století u Brankovic. Archeologické rozhledy LVII, 167–179. Praha.
- Drozďová, E. – Šedo, O. 2004: Úvodní informace o obj. 6/86 s pohozenými lidskými i zvíř. kostrami z doby velkomoravské, Ve službách archeologie V, 223–235, Nitra.
- Geisler, M. 2008: Brno (k.ú. Královo Pole a Medlánky, okr. Brno-město). Přehled výzkumů 49, 393–394. Brno.
- Geisler, M. – Štrof, A. 1991: Archeologický průzkum vinných sklepů v Borkovanech (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1988, 51–52. Brno.
- Goš, V. 1968: Výzkum mladohradištní osady v Mohelnici (okr. Šumperk). Přehled výzkumů 1967, 99. Brno.
- Goš, V. 1971: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 1586/71, k.ú. Mohelnice (okr. Šumperk).
- Goš, V. – Kapl, V. – Nekvasil, J. 1980: Zachraňovací akce u Palonína (okr. Šumperk). Přehled výzkumů 1978, 68–69. Brno.
- Hanuliak, M. 1994: Zvláštnosti v pohřebním rítu ako súčasť duchovnej kultúry v 9. – 10. storočí. Archaeologia Historica 19, 391–403. Praha.
- Hanuliak, M. 1997: K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov. Slovenská archeológia XLV – 1, 157–182. Nitra.
- Horáľková, P. – Peška, J. 1991: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 992/91, k.ú. Lanžhot (okr. Břeclav).
- Jelínková, D. 1985: Ukončení výzkumu slovanského pohřebiště v Mušově (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1983, 49–50. Brno.
- Jelínková, D. 1999: Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově. Katalog. Brno.
- Kalousek, F. 1955: Velkomoravské hradisko ve Znojmě – Hradišti na Moravě. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university IV, C2, 9–30. Brno.
- Kiecoň, M. 2000: nepublikované hlášení o výzkumu z archivu ARÚB, č.j. 707/00, k.ú. Hradec nad Moravicí (okr. Opava).
- Kiecoň, M. 2001: Hradec nad Moravicí (okr. Opava). Přehled výzkumů 2 (2000), 207–208. Brno.
- Klanica, Z. 1965: Vorbericht über die Grabungsergebnisse des altslawischen Burgwalles in Mikulčice für das Jahr 1964. Přehled výzkumů 1964, 55–60. Brno.
- Klanica, Z. 1983: Vorbericht über die Ergebnisse der 28. Grabungssession in Mikulčice (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1981, 44–45. Brno.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice, gegenwärtiger Stand und Perspektiven (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1983, 39–43. Brno.
- Klanica, Z. 1987: Grabung des slawischen Burgwalles in Mikulčice und seines Hinterlandes im Jahre 1984 (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1984, 35–36. Brno.
- Klíma, B. 1980: Lidská kostra ve šterkovně u Dolních Věstonic (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1977, 117. Brno.
- Klíma, B. 1978: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 497/78, k.ú. Dolní Věstonice, str. 2–3.

Kostelníková, M. 1977: Výzkum hradiště Petrova louka u Strachotína v roce 1975 (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1975, 58–59. Brno.

Krupičková, Š. – Válová, K. 2010: „Qualis vita, finis ita.“ Unusual and remarkable burials in the Great Moravian sites, and two views on them – the result of faith in revenants (cult/spiritual interpretation) or reflect social differences (social interpretation)? *Funeralia Lednickie*, spotkanie 13, v tisku. Poznań.

Magnae Moraviae Fontes Historici I 1966. Brno.

Magnae Moraviae Fontes Historici IV 1971. Brno.

Macháček, J. 2001: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav – Libivá 1995–1998. In: Měřinský, Z. (ed.): *Konference Pohansko 1999. Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I*, 39–62. Brno.

Mašková, P. 2005: K otázce interpretace pohřebiště „s projevem vampyrismu“ v Čelákovcích. *Studia mediaevalia Pragensia* 51, 9–19. Praha.

Mazuch, M. 2005: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 127/06, k.ú. Mikulčice (okr. Hodonín).

Mazuch, M. 2006: Mikulčice (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 47, 256–257. Brno.

Mazuch, M. 2008: Slovanské sídliště v poloze Mikulčice „Podbřežníky“. Přehled výzkumů 49, 165–181. Brno.

Měřinský, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. *Studie AÚ ČSAV v Brně*. Praha.

Novotný, B. 1959: nepublikovaná NZ z archivu ARÚB, č.j. 4307/59, k.ú. Nejedek (okr. Břeclav).

Novotný, B. 1963: Výzkum velkomoravského hradiště „Pohanska“ u Nejdku na lednickém ostrově. *Památky archeologické LIV/1*, 3–38. Praha.

Novotný, B. 1968: Záchraný výzkum na hradišti „Louka sv. Petra“ u Strachotína. Přehled výzkumů 1967, 90–92. Brno.

Pankowská, A. 2009: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB č.j. 2978/09, k.ú. Třebčín (okr. Olomouc).

Peška, J. 1987: Záchraný výzkum v Lanžhotě (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1985, 72–73. Brno.

Peška, J. – Rakovský, I. 1989: Dokončení záchraného výzkumu v Lanžhotě (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1986, 99. Brno.

Poláček, L. – Mazuch, M. – Hladík, M. – Bartošková, A. 2007: Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště. Přehled výzkumů 48, 119–142. Brno.

Poullík, J. 1947: nepublikované hlášení o výzkumu v archivu ARÚB, č.j. 572/47, k.ú. Újezd u Brna, okr. Brno – venkov.

Poullík, J. 1949: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 104/49, k.ú. Strachotín, okr. Břeclav.

Procházka, R. 1990: Výzkum na Horním náměstí v Přerově v roce 1987 (okr. Přerov). Přehled výzkumů 1987, 64.

Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami). In: Měřinský, Z. (ed.): *Supplementum 1, Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana*. Brno.

Stabrava, P. 1999: Hradec nad Moravicí (okr. Opava). Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 326–327. Brno.

Staňa, Č. 2004: nepublikovaná NZ z archivu ARÚB, č.j. 400/04, str. 21, k.ú. Líšeň (okr. Brno – město)

Štloukal, M. 1968: Fragment lidské lebky z hradiště „Louka sv. Petra“ u Strachotína (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 1967, 92–93. Brno.

Šedo, O. 1986: nepublikované hlášení o výzkumu z archivu ARÚB, č.j. 908/86, k.ú. Letonice.

Špaček, J. 2009: Poznámky k nové interpretaci pohřebiště s projevem vampyrismu a několik poznámek k otázce soudnictví městečka Čelákovice. *Středočeský sborník historický* 35, 185–208. Praha.

Štefán, I. 2009: Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Mähren. *Archäologie der Randgruppen? Ethnographisch – Archäologische Zeitschrift* Volume 50. Berlin. V tisku.

Vaškových, M. 2003: Modrá (okr. Uherské Hradiště). Přehled výzkumů 44, 257. Brno.

Vrána, J. 2008: Třebčín (okr. Olomouc). Přehled výzkumů 49, 447. Brno.

Vrána, J. 2009: nepublikovaná NZ v archivu ARÚB, č.j. 2978/09, k.ú. Třebčín (okr. Olomouc).

Zatloukal, R. 2003: Olomouc (k.ú. Olomouc – město, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 44, 261–265. Brno.

Summary

Submitted article aims to map the presence of graves and burials in early medieval rural housing development sites in Moravia, especially with the regard to the occurrence of extraordinary human remains, known as non-standard categories of graves or burials. Quite a broad time from the 6th to the first half of the 13th century was studied while most evidence of burials in settlements has been documented for the Great Moravian period (11 burials and graves have been described on 146 settlements).

The finding situations were very diverse and a simplified typology was created: A) graves on settlements, B) burials in settlements features and C) human skeletons and their parts in the settlement layers. The graves and burials that show an abnormality to the major mode of burial – mostly in a body position (crouching on the side, on the abdomen, cast out etc.) or with an evidence of an anthropogenic manipulation of body parts – were defined as non-standard burials and graves.

The first category (A – graves on settlements) is not often represented in the rural settlements (5 graves on a cadaster of two parishes). The central early medieval agglomeration shows much higher concentration of the graves, the interpenetration of the housing and funeral areals is typical for them (there is a question of possible time distance between those two types of activities). Major standard units of graves and as well graves of non-standard cases were represented on central sites.

The burials in the settlement features (category B) are frequently encountered in rural areas. The only isolable non-standard type of burials is the type with a person in a crouching position on the side deposited in the storage pit feature (4 from 8 burials in this category, clearly dating it to the Early Middle Ages). In contrast, this type of burial is not known from the central agglomeration and ringwalls. Standard reverent burials of individuals in the destruction of settlement features are then documented in countryside settlements and in central sites too. They can be probably related to the sudden tragic events (or military operations).

The third category (C – human skeletons and their parts in the settlements layers) was represented almost exclusively on central sites and ringwalls. These human remains are often connected with military actions and other fatal events (which is especially evidential at individuals discovered under the wall destructions at Pohansko by Břeclav and at the settlement at St. Hippolytus in Znojmo).

We deal with human burials and graves in the early medieval settlements in Moravia but their percentage of the occurrence is low (at 160 rural sites were described 13 human remains). That is clearly visible in comparison to the neighbouring southwestern Slovak Republic. The reason may be the non-complexity of Moravian excavations of rural settlements from described period as well as a regional distinction in social – cult practices or religious ideas. Likewise, to uncover the social status of individuals buried outside allocated funeral areas is difficult and this presented probe cannot provide definite answers.

■ Mgr. Šárka Krupičková

Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno
sarka.krupickova@mail.muni.cz